
Милена Милошевић Мицић, Елена Васић Петровић

**ТИПСКИ ЦРКВЕНИ ОБЈЕКТИ НАЦИОНАЛНОГ
СТИЛА У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ
- од пројекта до реализације**

Увод

Објекти сакралне архитектуре чине изузетно значајан део српске културне баштине. Они су били носиоци духовности, културе и националног идентитета, како у периоду турске владавине, тако и у време ослобођења већег дела Србије 1833. године. Посебно место заузимају објекти настали након 1878. године, у време поновног успостављања јединственог државног и културног простора¹, када се Србији припајају њени источни и јужни крајеви.

На путу ка модерној европској држави, постепено су се уводиле законске регулативе које су позитивно утицале и на градитељство у Србији². То је период спровођења важних активности на уређењу државне управе, модернизацији ослобођених крајева и време црквене реорганизације. Остваривању постављених државотворних и националних циљева допринели су, поред осталог, обнова и подизање јавних здања, нарочито цркава и манастира, па се ове промене огледају и у црквеној уметности, о чему сведочи велики број изграђених храмова на територији Србије, у периоду од четврте деценије XIX до четврте деценије XX века.

Овај значајни период за развој српског градитељства везује се за владавину кнеза Милоша, а обухвата и време владавине кнеза Михаила и делом уставобранитеља³. Следеће раздобље наступа 1878. године и траје до Првог Светског рата. Трећи временски период везује за године између

¹ Н. Макуљевић, *Реформа црквене уметности у југоисточној Србији после 1878. године*, у *Лесковачки гласник*, XXXVII, Лесковац 1997, 35-60

² Више о законским одредбама: Д. Ђурић-Замоло, *Најранији правни прописи из области архитектуре и урбанизма у Србији 19. века (1835-1865)*, у *Градска култура на Балкану 2*, Београд, 1988, 155-173; Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882-1914)*, Београд 2007, 28-33

³ Период од 1815. до 1860. више у Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 8, 108-126

два светска рата и представља наставак тежњи да се постављена начела из претходна два периода примењују и даље. У то време се у европској архитектури, а са извесним закашњењем и у Србији, смењују велике стилске епохе: класицизам, романтизам, еклетични стилови и академизам. Ову последњу прати и појава сецесије.⁴

Тежње за ставарањем препознатљивог националног стила у циљу потврде националног културног идентитета, биле су подржаване како од стране државе и цркве, тако и од интелектуалних кругова предвођених Драгутином Милутиновићем и Михаилом Валтровићем. Управо одавде потиче идеја о неопходности проналажења и употреби аутентичних архитектонских решења и облика познатих из националне историје, а нужно у складу са православним духом нације⁵.

Од оснивања „агенције за изградњу“ 1845. године при Министарству унутрашњих послова⁶, преко одлука о изградњи цркава које је доносило Министарство просвете и црквених дела⁷, формирања Министарства грађевина 1863. године, доношења најважнијег закона у области грађевинарства 1865. године „Закона о јавним грађевинама“ и новог „Закона о црквеним властима“ из 1890. године, однос цркве и државе се мењао, као и економска и социјална слика Србије, што је утицало и на коначан изглед изграђених објеката.

Неопходно је поменути да су области сакралне архитектуре, сликарства и визуелне културе на овим просторима још увек недовољно истражене. На пример: у општини Књажевац, у склопу две Епархије: Тимочке и Нишке, налазе се двадесет и четири цркве од којих архијерејском намесништву књажевачком припада шеснаест парохија са црквама подигнутим од 1835. до 1938. године, а архијерејском намесништву пиротском једна парохија са шест цркава подигнутих у другој половини XIX и првој половини XX века.

Предлог за проглашење храма Св. Пантелејмона у Жлну, подигнутог 1889. године по пројекту архитекте Јована Илкића за непокретно културно добро⁸ и иницијатива за обнову тамошњег храма Св. Пророка Илије у Бучју подигнутог 1910. године и његово евидентирање од стране Завода

⁴ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у 19. веку*, Београд 2006, 19

⁵ З. Јаковљевић, *Прве цркве српско-византијског стила на подручју Београда*, у *Гласник ДКС* 18, Београд 1994, 165-169

⁶ Б. Несторовић, *нав. дело*, 91-93

⁷ А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд 1997, 27.

⁸ Предлог је саставила стручна служба Завода за заштиту споменика културе Ниш (Е.В. Петровић - графичка и фото-документација, М. Ракоција - текстуални део и образложење).

за заштиту споменика културе из Ниша, послужили су као повод за приређивање овог рада. Такође, занимљиве аналогije и сазнања до који се дошло у току теренског рада и истраживачког рада⁹ додатно су утицале на одлуку аутора да своја сазнања на овај начин представе.

О типским објектима националног стила

Речено је да су поменути прописи и уредбе донети у периоду од 1845. до 1865. године усмерили црквено градитељство ка подражавању византијског стила као препорученог канона. Тако се у српском црквеном градитељству могу разликовати објекти подигнути у „српско-византијском стилу“ под директним утицајем европске архитектуре и теорије Теофила Ханзена¹⁰, објекти изграђени у „националном стилу“ уз примену елемената рашке и моравске школе, као и споменика косовско-метохијске и македонске групе¹¹, као и веома значајна група са обележјима оба горе наведена стила¹² коју чине објекти пројектовани од стране руских архитеката емиграната¹³.

Са изградњом типских сакралних објеката почиње се убрзо након проширења државних граница 1878. године¹⁴ услед немогућности Министарство грађевина да крајем XIX века задовољи велике потребе за архитектонским плановима¹⁵. Ови објекти срећу се готово на целој територији Србије. Они су већ више деценија предмет проучавања бројних историчара архитектуре и уметности. Проблемом типских сакралних објеката и њиховом функцијом у контексту стварања националне уметности и коначно националног идентитета, бавили су се Богдан Несторовић¹⁶,

⁹ Пројекат „Сакрална топографија Књажевца“ реализован је у октобру 2010. у сарадњи Завичајног музеја Књажевац и Одељења за историју уметности Филозофског факултета у Београду, под стручним надзором проф. др Ненада Макуљевића, уз подршку Министарства културе РС.

¹⁰ Ове објекте пројектовала је генерација његових студената: Ивачковић, Ил-кић, Живановић, Николић и др.

¹¹ Најпознатији пројектанти су Повић, Корунковић, Дероко, Јовановић и др.

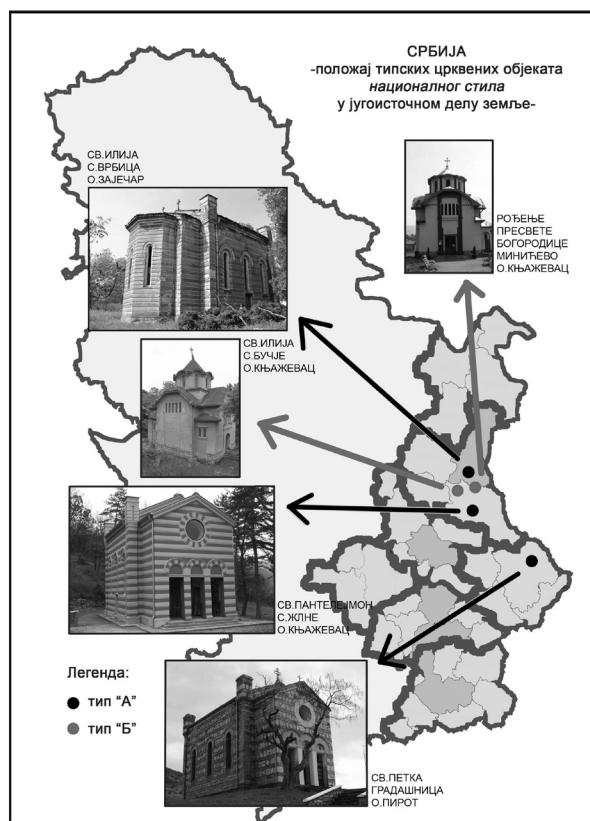
¹² А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд 1997, 158-166 и 219-227.

¹³ То су: Василиј Андросов, Виктор Лукомски, Григорија Самојлов и др. Види код: Б. Вујовић, *Улога руских уметника у развоју ликовне културе у Србији и Руска емиграција у српској култури 20. века*, 2, Београд 1994, 53-61

¹⁴ О типским плановима црквених објеката видети код: Н. Макуљевић, *Црквена уметност...*, 219-240;

¹⁵ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у 19. веку*, Београд 2007, 86-96, 224-259, 495-512

¹⁶ *исто*

Сл. 1 Мапа Србије са приказом сакралних објеката националног стила обухваћених радом (Обрадила Е.В. Петровић)

Fig. 1 Map of Serbia with presentation of national style sacral buildings included in this paper. (Processed by E.V. Petrović)

Миодраг Јовановић¹⁷, Александар Кадијевић¹⁸, Ненад Макуљевић¹⁹, Драгиња Маскарели²⁰, Александар Игњатовић²¹, Бранко Вујовић²² и други.

¹⁷ М. Јовановић, *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд 2007.

¹⁸ А. Кадијевић, *Један век тражења...; Прилог проучавању црквене архитектуре двадесетог века у двадесетом веку у околини Лесковца*, Лесковачки зборник 13, Лесковац 1993, 197-203; *Допринос руских неимара – емиграната српској архитектури између два светска рата, у Руси без Русије. Српски Руси*, Београд 1994, 243-254; *Цркве Василија Андросова у Лесковцу и околини*, Лесковачки зборник 15, Лесковац 1995, 75-80 и др.

¹⁹ Н. Макуљевић, *Реформа црквене уметности...; Црквена уметност...; Уметност и национална идеја у 19. веку*, Београд 2006.

²⁰ Д. Маскарели, *Неовизантијски типски пројекти за црквене грађевине у Србији*, у: *Ниш и Византија 2*, Ниш 2004, 415-422

²¹ А. Игњатовић, *Између жезла и кључа: национални идентитет и архитектонско наслеђе Београда и Србије у 19. и првој половини 20. века*, Наслеђе, 8, Београд 2008, 51-73

²² Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије...; Црквени споменици на подручју града Београда*, 2, Београд 1973. *Улога руских уметника...* и др.

Објекти обухваћени истраживањем

Као прилог проучавању типских објеката националног стила овим радом је обухваћено пет цркава: три у општини Књажевац и по једна у општинама Пирот и Зајечар. Приказаћемо два типска пројекта и њихову судбину од првих нацрта до реализације.

Прву групу, која је у истраживању обележена као *тип „А“*, чине цркве Св. Пантелејмона у селу Жлне, Св. Илије у Врбици²³, и Св. Петке у Градашници, док су у другој (*тип „Б“*) разматране црква Св. Илије у Бучју и храм Рођења Пресвете Богородице у Минићеву. (сл. 1.)

Тип „А“ односи се на једнобродне цркве изграђене у „српско-византијском“ стилу. Једнобродна подужна правоугаона основа покривена је полуобличастим сводом, а апсида полукалотом. Унутрашњост цркве подељена је на пет целина. Први део, нешто ужи у односу на наос, је припрата храма. Наос је пиластрима подељен на три травеја, а последњу целину чини простор апсиде. Припрата, у форми отвореног трема, налази се под нижим, засебним кровом. На западном прочељу, изнад улаза у припрату, налазиле су се лунете са представама светитеља. Изнад њих, доминантну позицију има велики кружни отвор централно постављен, са стилизованом розетом од кованог гвожђа. Објекти су зидани од чврстог материјала, камена и опеке, покривени двосливним кровом са завршном обрадом од црепа. Једноставност основне форме у складу је са елементима византијског градитељског наслеђа, које се огледа у полихромној обради фасада у две боје, имитацијом камена и опеке, са прекидом изведеним пластично обрађеним спојницама. На угловима објекта доминирају масивни пиластри који се изнад висине крова прерастају у мале угаоне декоративне елементе у форми кула завршених слепим калотата. Сви прозори на цркви, по три са северне и јужне стране и три на апсиди, једнокрилни су и наткриљени декоративним сегментираним и полихромно декорисаним луковима. (сл. 2.)

Црква Св. Пантелејмона Жлне

Село Жлне налази се 7 км јужно од Књажевца у долини Жлнске реке. Црква Св. Пантелејмона саграђена је на заравњеном узвишеном платоу на уласку у село. Плато је за ове потребе вештачки формиран, што је изискивало обимне радове на уређењу порте, посебно на формирању подзида од масивних камених блокова, са прецизним спојницама у правилном слогу. Црквена порта се на западу граничи са парцелом на којој се налази сеоска школа. На месту новосаграђене цркве налазила се старија капела, која је обновљена након турског пустошења 1876. године²⁴, а затим и коначно порушена ради подизања новог објекта 1889. године.

Црква је изграђена по пројекту архитекте Јована Илкића у сарадњи са Александром Бугарским. Изградили су је Лазар Јовановић, Стеван

²³ А. Кадијевић, *Један век тражења...*, 43 и 56

²⁴ Д. Милутиновић, *Хроника и родослов села Жлна до 1941*, Књажевац 1997, 7

Сл. 2 Сакрални објекти националног стила (Тип „А“), Св. Петка у Градашници, Св. Илија у Врбици и Св. Пантелејмон у Жлну (Обрадила Е.В. Петровић)

Fig. 2 National style sacral buildings (Type “A”), Saint Petka in Gradašnica village, Saint Elijah in Vrbica village and Saint Panteleimon in Žlne village. (Processed by E.V. Petrović)

Сибиновић и Младен Миленовић, предузимачи из Књажевца уз помоћ мајстора зидара из Жлна. Пројекат за овај објекат познат нам је по чланку Светозара Ивачковића из Српског техничког листа²⁵ из 1894. године. У овом чланку Ивачковић објашњава да је реч о првом пројекту који је Илкић израдио за потребе Министарства грађевина и предао га 1883. године, да је пројекат претрпео је извесне исправке од стране архитекте Светозара Ивачковића као и да је касније изведен у више места у Србији. Спољашња обрада фасада изведена је према напред описаној шеми. Унутрашњост је малтерисана и бојена, декоративно у припрати, једноставно белом бојом у наосу и апсиди. Поред цркве се налази звоник новијег датума са три звона материјализован у бетону, подигнут на месту старијег од дрвене конструкције.

Према натпису који се налази на западном зиду, у унутрашњости цркве, изнад улаза „У славу Отца и Сина, и светог Духа. Овај свети Храм подигнут под владом Њег. Величанства краља Србије АЛЕКСАНДРА I. Епископа Тимочког Господ. МЕЛЕНТИЈЕ. 1889. живописан и украшен од Милисава Марковића сликара из Књажевца 1899. године“.

Унутрашњост цркве је делимично живописана, и то на своду изнад солеје где је предстаљен Бог Отац. Лево и десно од њега, нешто ниже према бочним зидовима цркве, налазе се представе Јеванђелиста. На западном зиду изнад врата, а испод поменутог натписа налази се Успење Богородице. У олтару централно место заузима представа Христа као великог архијереја док се бочно налазе и портрети Св. Саве и Св. Стефана

²⁵ С. Ивачковић, Црква у селу Жлни, СТЛ 1, Београд 1894, 1-2

Провенчаног. На јужном зиду цркве у вишој зони између прозора налазе се медаљони са представама српских владара - Св. Стефана Провенчаног и Св. Кнеза Лазара, потпуно у складу са националним политичким и верским програмом спровођеним кроз уметност тог доба.

Иконостас је рађен у класицистичком духу, подељен је на пет зона и садржи уобичајени програм, који представља једно од бољих дела Милисав Марковића, допуњен је представама Срба светитеља: Св. кнеза Лазара, Св. Ангелине, Св. Саве и Св. Симеона, што је карактеристична појава у српској уметности тог времена.

У цркви је сачувано је још 12 икона са старог иконоста из прве половине XIX века и оне припадају зографској дружини Јање молера²⁶. Поред њих, у цркви се чува још неколико руских икона, целивајућа икона Св. Пантелејмона рад Милисав Марковића, приложнички дар самог сликара и сликана плаштаница.

Црква је обновљена средствима Министарства вера на иницијативу мештана села Жлне и надлежног свештеника Протојереја Томислава Петковића 2008. године.

Црква Св. Петке у Градашници

Некадашње село Градашница, данас је у саставу градског подручја Пирота. Црква Св.Петке је позиционирана слично као и жлнска црква. Очигледно је да се поред примене типских архитектонских пројеката у том периоду водило рачуна и о «урбанистичким» елементима. Нови објекат подигнут је на узвишеном платоу, поред главног сеоског пута, уз парцелу на којој се налази сеоска школа. Овим је село добило црквени објекат на потпуно новој локацији, јер је старији и знатно мањи храм остао на другој обали Градашничке реке.

За овај пројекат везује се 1884. година, па је јасно да су коришћени првобитни планови за жлнску цркву, а као пројектанти наводе се Светозар Ивачковић и Милан Капетановић²⁷.

Разлику између ова два објекта представља њена спољашња обрада. Иако су по димензијама и примењеним декоративним формама готово истоветне, фасада градашничке цркве, која се такође одликује полихромијом, обрађена је у потпуности у камену. Ово је издваја од свих осталих објеката овог периода, јер су фасадне површине свих других објеката увек обрађене у малтеру и декоративно су бојене.

Предпоставља се да је због доступности, за завршну обраду фасада примењен квалитетан локални грађевински камен, што овом објекту даје посебан визуелни израз. За облагање фасадних површина примењена је комбинација кречњака неправилног облика светлосиве боје и пешчара црвенкасте боје, пикованог и тесаног у правилне правоугаоне форме. Сва фасадна пластика израђена је од фино обрађених блокова пешчара, беж боје.

²⁶ Б. Вујовић, *Уметност обновљене...*, 255

²⁷ С. Ивачковић, *Црква у селу Жлни*, СТЛ 1, Београд 1894, 1-2

Ентеријер цркве скромнији је у односу на жлнску цркву у смислу недостатка живописа. Све унутрашње површине малтерисане су и бојене белом бојом, а под цркве је израђен од веома квалитетног пешчара. Иконостас је рађен у класицистичком духу, подељен је на пет зона, а у односу на иконостас жлнске цркве једноставније је декорисан. Иконе су дело Милисава Марковића, поменутог књажевачког сликара. Уобичајени програм иконостаса и овде је допуњен представама Срба светитеља: Св. Саве и Св. Симеона. Нажалост, овде су, као на многим другим сеоским иконостасима и иконама, вршене нестручне и неадекватне интервенције.

Поред цркве изграђен је звоник скромних димензија и форме, омалтерисан и декоративно обојен.

Црква Св. Илије у селу Врбица

Село Врбица налази се на левој обали Белог Тимока, испод Тупијнице и припада општини Зајечар. Црква се налази у центру села са леве стране пута. Парцела цркве граничи се са двориштем сеоске школе. Пројекат за ову цркву потписали су архитекти Светозар Ивачковић и Милан Капетановић²⁸. Изграђена је 1891. године на месту старијег сакралног објекта за који се верује да је ту постојао и пре ослобођења од Турака 1833. године, а порушен је ради подизања новог објекта. Изградњу објекта подржали су мештани села Врбица, Боровац и Дреновац²⁹.

Црква је у габариту мања и нешто нижа од цркве у Жлну. Фасада овог објекта бојена је наизменично црвеном и окер бојом. Велика розета на прочељу сасвим је затворена и од зидне масе одваја се декоративним прстеном. Од некадашња три отвора на припрати цркве само је средишњи отворен и представља главни улаз у цркву. Друга два, накнадно зазидана циглом и омалтерисана, данас су назначена само у горњој зони, пољима уоквиреним слепим преломљеним луцима.

Унутрашњост цркве није живописана. Судећи по години забележеној на престоној икони Исуса Христа и икони Св. Арханђела Михаила (1855.) и према њиховом стилу, може се предпоставити да су оне са иконостаса старе капеле. Иконе су рад непознатог зографа. Међу појединачним иконама издваја се икона Св. Јована, рад књажевачког сликара Милисава Марковића³⁰.

Поред цркве у оквиру дворишта налази се стари свештенички дом и новија кућа од чврстог материјала. Јужно од цркве налазе се чесма и звоник.

Други тип пројекта – „Б“ којим се овај рад бави може се представити на основу два реализована објекта. Овде треба напоменути

²⁸ С. Ивачковић, *исто*

²⁹ *Споменица Тимочке епархије 1834-1934*, Сремски Карловци 1934, 213-215

³⁰ За податке о сликарству цркве Св. Илије у Врбици захваљујемо се колеги-ници историчару уметности Нини Погарчић, кустосу Народног музеја у Зајечару на уступљеним подацима из документације Музеја.

да је радом на терену и припремом документације³¹ у сврху проглашења одређених црквених објеката из књажевачке општине за споменике културе, утврђено да су објекти у Минићеву и Бучју подигнути према истој пројектантској замисли, али и да истраживањем историјских података и расположиве литературе у досадашњем раду није утврђено по чијем плану су саграђене, што остаје један од задатака аутора овог рада.

Основа ових грађевина састоји се од три травеја, од којих је средишњи нешто шири у односу на западни и источни, чиме се са спољне стиче утисак крстобразне основе. Овом утиску доприноси још више постепена елевација крововних површина и висока купола октогоналне основе.

На истоку се налази апсида која је споља петострана, а са унутрашње стране полукружна. Са јужне стране цркве, налази се још један улаз истог склопа као главни на западу, испред кога је подигнут трем са масивним стубовима повезаним луковима. Кров је покривен лимом, који је у вишим зонама изнад централног травеја и на куполи сегментиран и преломљен. (сл. 3)

Сл. 3 Сакрални објекти националног стила (Тип „Б“), Рођење Пресвете Богородице у Минићеву и Св. Илија у Бучју (Обрадила Е.В. Петровић)

Fig. 3 National style sacral buildings (Type “B”), Nativity of Holy Mother of God in Minićevo village and Saint Elijah in Bučje village. (Processed by E.V. Petrović)

Црква Св. Илије Бучје

Село Бучје налази се 18 км северно од Књажевца на путу ка Бољевцу, испод Тупијнице. Црква Св.Илије је изграђена је на месту старије капеле подигнуте 1835. године. Године 1909-1910. на иницијативу мештана ова капела је преправљена и проширена. Данас су у простору доле видљиви остаци темеља ове грађевине. Натпис „из трговине и радионице Николе Ивковића у Новоме Саду 1922. г.“ исписан плавом бојом на иконостасу сведочи о времену његове набавке. У дворишту цркве налази се и споменик погинулима у ратовима 1912-1918. подигнут и освећен 1925. године.

³¹ Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

У конципирању овог објекта примењен је еклектички приступ у одабиру архитектонских елемената. Услед недостатка боје или друге врсте декорације фасаде, доминантан украс на цркви заправо представљају ритмично постављени, једноставни, узани прозорски отвори у вишој зони западног, северног и јужног зида. Они су прилагођена верзија елемената рашке архитектуре. Ови петоструки отвори чине прозорску целину која је благо увучена у односу на масу зида цркве. На бочним зидовима цркве, на првом и трећем травеју налазе се у нижој зони двоструки прозорски отвори. Споља петоугаона апсида има само три прозорска мала подужна, лучно завршена отвора. Осмоугаона купола носи целокупну декорацију ове цркве. Прозорски отвори уоквирени су степенасто увученим луцима, које опет према подели поља одвајају плитки ступци. Овај декоративни елемент везује се за руске архитекте емигранте, а сличан пројекат, нарочито у основи, а који је очигледно доживео измене и преправке, налазимо у опусу архитекте Василија Андросова у пројекту за цркву св. Илије у Сијеринској бањи³².

Унутрашњост цркве декорисана је сликаним орнаментом у виду винове лозе - симболом јединства верних са Христом и у вези са његовом евхаристичном жртвом, док је свод осликан у виду звезданог неба. Иако је оваква орнаментика рад обичних молера и наизглед без икаквих уметничких вредности она је у складу са симболиком храма и као таква представља израз схватања времена у којем је изведена. Занимљиво је да у овој цркви осим поменуте декорације нема живописа, тако да су и медаљони Јеванђелиста на пандантифима испод куполе израђени на подлози и накнадно причвршћени за зид. Храм је украшен и појединачно израђеним иконама на различитим подлогама: дрвету, лиму... Оне су рад више аутора, а највећи број икона израдио је Тодор Марковић из Битоља. Међу иконама мањег формата израђених техником уља на лиму препознају се и радови књажевачког проте и сликара Симе Жикића, као две велике слике религиозне тематике Викторије В. Пузанове, руске сликарке у емиграцији³³. Интересантно је и то да су све иконе, црквени мобилијар, чак и под и галерија од дрвета, дарови приложника, међу којима је и Ђорђе Генчић, индустријалац и некадашњи министар, о чему сведоче бројни натписи и посвете на плочицама, као и књига инвентара која се чува у цркви.

Програм иконостаса је уобичајен, подељен је у пет зона, а најнижа сокла је украшена је у рељефу изведеним укрштеним скиптарима са расцветалим златним криновима, на подлози која имитира мермер ружичасте боје.

У цркви се налазе и престоње иконе, царске двери као и десетак икона са представама апостола које су вероватно припадале старијем иконостасу.

³² Овај пројекат никада није реализован до краја, а након истраживачких радова црква је реконструисана према остацима старије грађевине (из документације ЗЗСК Ниш).

³³ Л. Миловановић, *Руски емигранти у Књажевицу – професори, сликари и вајари у периоду између два светска рата*, у: Баштиник 3, Неготин 2000, 97-109

Поред њих сачуване су и нешто старије иконе чије порекло није познато. Сачувана је и стара сликана плаштаница, као и вредни црквени сасуди и богослужбене књиге.

Северозападно од цркве налази се звоник великих димензија, али скромне архитектуре, изграђен у потпуности од пуне цигле.

Храм Успења Пресвете Богородице у Минићеву

Некадашњи Нови Хан или Краљево Село, данашње Минићево, налази се на главном путу Књажевац – Зајечар са десне стране Белог Тимока. Ово село било је некада среско место.

Храм Успења Пресвете Богородице започет је 1914. године, али је због ратних неприлика остао незавршен све до 1925. године³⁴. Освештао га је Епископ тимочки др Емилијан 27. октобра 1925. године. Након дугогодишње паузе коначно је обновљена 2000. године.

По крстобразној основи и декоративним елементима припада типским објектима тзв. српско-византијског стила. Том приликом, фасада је обојена белом, а поједине зоне испод крова и око прозора, као и квадратни испуси и поља изнад прозора црвеном.

Унутрашњост цркве бојена је тамно плавом бојом, а зидне површине, које одражавају архитектонски склоп цркве као и ивице сводова, украшене су декоративним, бојеним и позлаћеним тракама у виду срцоликих преплета. На северном зиду налазе се три стојеће фигуре Света три јерарха Василија Великог, Григорија Богослова и Јована Златоустог. У куполи је Христ Пантократор, а на пандантифима Јеванђелисти. На своду апсиде су, у медаљонима допојасни ликови Богородице и Христа Младенца. На основу података из Споменице Тимочке епархије штампане 1934. године знамо да црква у то време није била живописана.

Иконостас цркве је богато декорисан и веома добро израђен. Подељен је по хоризонталу на три зоне и представља рад новосадске радионице Ивковић. Иконе за иконостас урадио је непознати сликар, а оне су као и иконостас датоване у 1925. годину.

Закључак

Намера нам је била да овим радом укажемо на поједине вредне примере сакралне архитектуре на простору југоисточне Србије, као и да публикавањем резултата теренског и истраживачког рада допринесемо очувању и заштити непокретног културног наслеђа. Валоризација, очување и заштита целокупне културне баштине може се обавити само

³⁴ Из Споменице Тимочке епархије на основу објављених фотографија сазнајемо да је на територији Тимочке крајине подигнут још један објект по овом пројекту, са фасадама обрађеним и декорисаним на исти начин као црква у Минићеву. Реч је о цркви у селу Ласово (намесништво бољевачко) која је највероватније освешћена око 1930. године. Прецизнијих података о њој за сада немамо. Види у: *Споменица Тимочке епархије 1834-1934*, Сремски Карловци 1934, 213-215

кроз сарадњу локалне заједнице, корисника и власника културних добара са надлежним службама заштите, као и културним и научно-образовним институцијама уз узајамно поштовање потреба свих заинтересованих страна што је у овом случају чини нам се дало добре резултате.

Овај рад донекле је и покушај да се одговори на питање које је мучило још самог Светозара Ивачковића, као и све друге озбиљне неимаре кроз историју градитељства, каква је судбина њихових идеја, од пројекта до реализације. Са друге стране, они који у данашње време граде без пројекта и основног познавања искустава прошлости требало би да се запитају како ће њихов рад у будућности бити вреднован и какву поруку остављају будућим генерацијама. Наша је морална и етичка обавеза да о наслеђу бринемо, да о њему и из њега учимо, формирајући тако базу знања за нове генерације како би га и оне вредновале и чувале.

Milena Milošević Micić, Elena Vasić Petrović

TYPICAL CHURCH BUILDINGS OF NATIONAL STYLE IN SOUTHEAST SERBIA

– from Project to Implementation

During the reconnaissance of terrain in Southeast Serbia (municipalities of Knjaževac, Zaječar and Pirot) and Sacral topography of Knjaževac and its surrounding Project implementation, several examples of typical church buildings were noticed, which were built according to the former Ministry of Construction Projects and variously implemented. To these buildings, which hold elements of the so-called national style, renowned names of Serbian architecture are related, such as Svetozar Ivačković, Jovan Ilkić, Aleksandar Bugarski, Milan Kapetanović, Vasilije Androsov. Some of these buildings are known to the professional public mainly on the basis of preserved planning documents, photographs and literature.

This paper objective is: to establish whether and to which extent these buildings were constructed according to their original plans; to which extent constructors stick to the basic idea, taking into consideration the time of their origin and how the project implementation was influenced by current social factors – clients, contractors and financial circumstances, that is, what was level of architectural culture development in Serbia at that time; to draw attention to examples of ecclesiastical art and indicate the present elements of medieval heritage; to evaluate and determine vulnerability level of both mobile and immobile cultural property in this insufficiently researched region of Serbia.

This paper includes five churches, three in the municipality of Knjaževac and one in the municipalities of Pirot and Zaječar each. Those are the churches of Saint Panteleimon in Žlne village, of Saint Elijah in Bučje village, Nativity of Holy Mother of God in Minićevo village, Saint Elijah in Vrbica village, and Saint Petka in Gradašnica village.

It has been concluded that, regardless those were typical buildings erected in rural environment, and which experienced revisions and corrections even in the very Ministry of Construction, here we discuss about valuable architectonic monuments that were specific for particular historical period of the national architecture. Practical and original architectural solutions, skillful combination of stylistic elements, good quality construction and good choice of materials, are characteristics of this architecture that is often enriched with valuable paintings, which supports that times aspiration to emphasize national idea and contribute to creation of cultural identity in newly attached parts of Serbia.